

KARWAN FATAH-BLACK, RAMONA NEGRÓN,
NIKITA KROUWEL & ROWAN VAN DER STELT

Dordrecht, slavernij en autonomie van 1572 tot nu

Een onderzoek op verzoek
van nazaten van de slavernij,
in opdracht van de
gemeente Dordrecht

Boom

© 2025 Karwan Fatah-Black, Ramona Negrón, Nikita Krouwel, Rowan van der Stelt | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without the written permission of the publisher.

Boekverzorging: Bas Reijnen

ISBN 978 90 2447 060 0
NUR 680

www.boom.nl

INHOUD

Inleiding. Een verzoek uit de stad	7
1. Van langeafstandshandel naar mensenhandel	25
Sidney Breidel. De beweging voor een rechtvaardig Dordrecht	57
2. Slavernij en verzet	61
Peggy Bouva. Het belang van voorouders	81
3. De onzekere belofte van vrijheid	85
Swendeline Ersilia. De waardering voor menselijkheid	105
4. Handel, industrie en werkgelegenheid	109
Keyshia Andrea. Het recht om er in Dordrecht bij te horen	119
5. Het verbod op mensenhandel en slavernij	123
De Dordtse Diamanten. De kracht van cultuur	135
6. Zwarte autonomie en emancipatie	139
Aanbevelingen	173
BIJLAGE 1 Toespraak burgemeester A.W. Kolff bij de Ketikoti-herdenking op 30 juni 2024	178
BIJLAGE 2 Dordtse bewindhebbers van de WIC-kamer Maze	184
Noten	189
Illustratieverantwoording	215

Inleiding.
Een verzoek
uit de stad

8 | **T**ijdens de Ketikoti-herdenking op 30 juni 2024 sprak de burgemeester van Dordrecht namens de gemeente excuses uit voor de rol die het stadsbestuur had gespeeld in de koloniale slavernij. De burgemeester erkende dat het bestuur van toen ‘een enorme aanjagende rol heeft gespeeld in de trans-Atlantische mensenhandel en de exploitatie van tot slaaf gemaakte mensen’. Ook gaf hij aan dat de stemmen van de nakomelingen van de tot slaaf gemaakte mensen het verdienen om gehoord te worden. Tevens stond hij stil bij de doorwerking in het heden: ‘De gevolgen zijn namelijk vandaag nog te voelen in het racisme, dat voortwoekert als onkruid in onze samenleving.’¹ De excuses volgden op het delen van de eerste conclusies van ons onderzoek met het college van burgemeester en wethouders.

Het gemeentebestuur deed de uitspraak aan het einde van het herdenkingsjaar slavernijverleden, honderdzesentwintig jaar na het formele einde van de slavernij in de Atlantische koloniën en honderdvijftig jaar na het einde van het staatstoezicht in Suriname. Na de slavernij was in de periode van het staatstoezicht een groot deel van de voormalige tot slaaf gemaakte mensen gedwongen om contracten te sluiten voor het uitvoeren van plantagearbeid.² Tijdens het herdenkingsjaar werd er in het gehele koninkrijk en in voormalige koloniën stilgestaan bij de geschiedenis van koloniale slavernij en de doorwerking ervan. De provincie Zuid-Holland bood in 2023 excuses aan voor de rol die de Staten van Holland in dit verleden hadden gespeeld. Daarmee sprak de provincie zich ook indirect uit over Dordrecht, dat immers een vooraanstaande positie binnen het gewest had ingenomen.³

De Dordtse excuses van 2024 kwamen ook aan het einde van het door de VN uitgeroepen decennium voor mensen van Afrikaanse komaf. Voor de loop van het decennium 2015-2024 hadden de VN-lidstaten zich gecommitteerd om zich in te zetten voor erkenning, gerechtigheid en ontwikkeling van de circa tweehonderd miljoen personen tellende Afrikaanse diaspora die is ontstaan door de trans-Atlantische mensenhandel en andere momenten van gedwongen migratie.⁴ Aan het einde van het decennium is er een Permanent Forum voor Mensen van Afrikaanse Afkomst ingesteld om de voortduring van uitsluiting en onderdrukking te monitoren en verandering te bepleiten.⁵

| 9

Op zowel internationaal, nationaal, provinciaal als stedelijk niveau wordt er gezocht naar manieren om in het reine te komen met het verleden en oplossingen te vinden voor negatieve erfenissen van deze geschiedenis. De Dordtse excuses moeten nadrukkelijk ook gezien worden als de uitkomst van een lokaal stedelijk proces. Op veel verschillende manieren hebben nazaten van tot slaaf gemaakte mensen aandacht gevraagd voor hun perspectief op de geschiedenis. De kern daarvan is dat de voorouders die in de koloniën in slavernij leefden deel waren van de Nederlandse geschiedenis en dat hun geschiedenis deel moet zijn van de Nederlandse identiteit.

De laatste jaren zijn er in het onderwijs, de erfgoedsector en de politiek grote stappen gezet in het erkennen van deze geschiedenis. Steden zoals Dordrecht spelen hierin inmiddels een nieuwe en belangrijke rol en die rol is in lijn met de historische bijdrage van steden aan deze geschiedenis. Voor een groot deel van de slavernijgeschiedenis waren stadsbesturen van groot belang in het opbouwen en vormgeven van koloniaal beleid, waaronder slavernij en mensenhandel. De laatste jaren is daarom steeds vaker vanuit de herdenkingsgemeenschap van nazaten aan de hedendaagse stadsbesturen gevraagd om het verleden op een waardige manier te erkennen.

Het verzoek om erkenning won in Dordrecht aan kracht nadat filmmaker Jonathan Bleeker, theatermaker Themba

Schmitz en woordkunstenaars Swendeline Ersilia, Elten Kiene en Marcos Valster de korte film *Suikerstad* aan het publiek hadden gepresenteerd. Ze voegden daarmee een perspectief toe aan de viering van achthonderd jaar Dordrecht dat in coronajaar 2020 paste bij de mondiale Black Lives Matterbeweging. Het leidde in de stad onder andere tot indringende gesprekken op scholen over de rol van de stad in de koloniale slavernijgeschiedenis. Onder leiding van host Sidney Breidel werden stedelingen uitgedaagd om de geschiedenis opnieuw te bekijken en te begrijpen. Dat jaar werd ook het initiatief Koloniaal Verleden Dordrecht gestart, waaruit later Ketikoti Dordrecht voortkwam. In samenwerking met het Dordrechts Museum, het Dordts Patriciërshuis, het Historisch Platform Dordrecht en het Documentatie- en Kenniscentrum Augustijnenhof maakten zij de verhalen over het slavernijverleden zichtbaar in de stad door rondleidingen in musea, stadswandelingen, exposities en publicaties.⁶ Door inzet van deze Dordtenaren en diverse politieke partijen in de gemeenteraad werd het gesprek over de noodzaak van een onderzoek naar de rol van Dordrecht in het systeem van slavernij concreet gemaakt.

Dordtse historici

Historisch onderzoek naar het koloniale verleden van Dordrecht is niet nieuw en de stad kent een levendige groep historici en belangrijke historische musea. Er is bovendien blijvende interesse vanuit de geschiedwetenschap voor zowel de stedelijke politiek als het culturele en religieuze leven in de stad. Dordrecht is immers niet alleen de oudste stad van Holland, met actieve gildes en het bestuurlijke talent van de familie De Witt, maar was ook de stad van de richtinggevende Synode in de jonge jaren van de Republiek, en kende een van de sprekendste voorbeelden van de vroege economische groei en proto-industrialisatie van de zestiende en zeventiende

eeuw. Dit zorgt voor een rijk historisch kennislandschap waarin de politieke en economische kant van de geschiedenis veel aandacht hebben gekregen, maar waarin ook groeiende interesse is voor migratiegeschiedenis.

Het overduidelijke belang van de suikerraffinage voor de achttiende-eeuwse stad zorgde al voor diverse studies die het slavernijverleden onderzochten. De Historische Vereniging Oud-Dordrecht verzorgde in 2013, nabij de honderdvijftigste viering van de afschaffing van de slavernij, een themanummer van het jaarboek van de vereniging. Deze uitgave kreeg de titel *Een zoete belofte* en stond onder redactie van een werkgroep die veel belangrijke gegevens opdiepte uit de archieven over de consumptie en de omvangrijke raffinage van suiker in de stad.⁷ De verzameling artikelen schetst de betrokkenheid van de stad bij de West-Indische Compagnie (wic) en laat zien welke gebouwen de compagnie in de stad had gehuurd en gekocht.⁸ De consumptie van suiker was misschien niet uitzonderlijk, maar het is toch aardig om te beseffen dat de uit Antwerpen afkomstige stadsgeneesheer Carel Baten al in 1593 in zijn kookboek honderdvijftig recepten met suiker opnam. Van structureler belang was uiteraard de schaal van de suikerraffinage in de stad. In *Een zoete belofte* wordt duidelijk dat het hier ging om een stad die een relatief grote rol speelde in de lange keten tussen de op slavernij gebaseerde landbouw en de suikerconsumptie in Noordwest-Europa.

In *Een zoete belofte* was een belangrijk deel ingeruimd om de suikerraffinage te belichten. Jan Willem Boezeman en Kees Sigmond verzamelden een uitputtende hoeveelheid gegevens over de achttiende-eeuwse raffinaderijen.⁹ Daaruit bleek dat de directe politieke invloed van de suikerraffinadeurs beperkt was. Doordat de raffinadeurs in de achttiende eeuw overwegend luthers waren, konden zij geen plek innemen in het stadsbestuur. Bovendien bestond er geen specifiek suikerraffinadeursgilde, waardoor ook langs die weg geen directe invloed bestond. Aan het einde van de achttiende eeuw kwamen er echter wel steeds meer raffinadeurs op

bestuurlijke posities terecht; Jacob van der Elst bracht het tot burgemeester.¹⁰ Tien jaar na de publicatie van *Een zoete belofte* over het belang van suiker voor de stad publiceerde Jan Willem Boezeman het boek *Geraffineerd Dordrecht: Het koloniale en slavernijverleden van de oudste stad van Holland*, waarin de gegevens over de koloniale betrokkenheid van Dordrecht verder zijn uitgediept. Het boek beoogde nadrukkelijk om het gehele koloniale verleden te behandelen, niet alleen slavernij.¹¹

De conclusies van Boezeman zijn helder: duizenden Dordtenaren hebben direct of indirect voor de koloniale compagnieën gewerkt. Daardoor waren zij bovendien betrokken bij het geweld en de ontmenselijking waarmee de koloniale slavernij gepaard ging. Het economische belang voor de stad was aanzienlijk, niet alleen door de handel en de raffinage, maar ook door de detailhandel. Dordtenaren hebben zich tot het laatste moment met slavernij beziggehouden, al klonken in de stad ook stemmen tegen slavernij.

Met *Geraffineerd Dordrecht* en *Een zoete belofte* leverde de Dordtse gemeenschap van betrokken historici een belangrijke bijdrage aan de kennis over de relatie tussen de koloniale wereld en de Nederlandse vroegmoderne samenleving. Dankzij de stadsgids en digitale kaart van Sidney Breidel en Rowan van der Stelt is dit verleden bovendien op een toegankelijke manier gekoppeld aan concrete plaatsen in de stad.¹²

Nadat de gemeenteraad van Dordrecht in 2022 had verzocht om Ketikoti te vieren en een monument te plaatsen, antwoordde het college van burgemeester en wethouders dat het openstond voor een gesprek over een monument en dat er een concrete bijdrage zou worden geleverd aan de viering van Ketikoti en de herdenking van het slavernijverleden. De raadsbrief meldde uiteraard ook dat er al historisch onderzoek werd gedaan in de stad, maar dat het wellicht nog nodig zou zijn om samenvattend onderzoek te laten doen. Ons boek is het resultaat van dat onderzoek. Het was er niet gekomen zonder de concrete verzoeken van Dordtenaren om beter inzicht te krijgen in de manier waarop de stad Dordrecht een rol speelde

in het slavernijverleden. Als onderzoekers hebben we daaraan toegevoegd dat we ook willen onderzoeken hoe daartegenover verzet werd gepleegd en hoe mensen zich onttrokken aan de slavernij en probeerden om de negatieve erfenissen daarvan teniet te doen. Dat het stadsbestuur tot de excuses kwam is mede het resultaat van een grote inzet door nakomelingen van tot slaaf gemaakte mensen, met name uit de voormalige Atlantische koloniën, die zich sterk maakten voor erkenning van deze geschiedenis. Dit gebeurde internationaal via de VN, maar ook op landelijk, provinciaal en stedelijk niveau. Met het aanbieden van de excuses door het stadsbestuur werd gemarkeerd dat Dordrecht onlosmakelijk deel is van de koloniale en daarmee ook postkoloniale geschiedenis. Dat gegeven is op zichzelf niet nieuw.

| 13

Vragen en perspectieven

Het is voor samenlevingen niet eenvoudig gebleken om de realiteit en doorwerking van historische geracialiseerde slavernij te erkennen.¹³ Samenlevingen en met name dominante culturen daarbinnen blijken moeilijk ruimte te kunnen maken voor het perspectief van slachtoffers van geweld, minachting en uitbuiting. De VN stelt dat de nazaten van de trans-Atlantische slavernij gemiddeld vaker slachtoffer zijn van geweld, minder toegang hebben tot medische voorzieningen en moeite hebben met het verwerven van bestuurlijke posities en politieke vertegenwoordiging. Zelfs in een welvarend land als Nederland blijkt dat het geval.¹⁴

De koloniale geschiedenis is veelal bekeken door de lens van koloniale machthebbers, bestuurders en reizigers die veel boeken en verslagen hebben nagelaten waarin zij hun kijk op de wereld hebben neergelegd. Daaruit rijst een beeld op van dynamische en humane Europese ondernemers die overzee geconfronteerd worden met lethargische en despotische samenlevingen. De koloniale denktrant is geneigd om de

tropische delen van de wereld te zien als een plek waar orde op zaken gesteld moet worden: van woeste bossen naar ordelijke plantages en van strijdende stammen naar gedisciplineerde slaven. De koloniale bronnen benadrukken veelal de devotie en bedaardheid van het eigen handelen, en overdrijven de chaos en de wreedheid van de niet-Europese tegenhangers. Die verhaallijn zit ook verweven in eeuwen Dordtse erfgoedpraktijk en geschiedbeleving. Deze verhaallijn reproduceert, wellicht onbedoeld, een geracialiseerd mensbeeld.

Woorden en definities doen ertoe in het schrijven van een geschiedverhaal.¹⁵ Het hedendaagse gebruik van de term ‘slavernij’ verschilt van de historische definitie. De moderne definitie van slavernij is gecreëerd omdat de juridische status niet langer bestaat. Deze moderne definitie omvat praktijken die door de toepassing van dwang en onderdrukking op slavernij lijken. De historische definitie is eenvoudiger; de wet kende aan sommige mensen immers de status van slaaf toe. Die status zei, anders dan de moderne definitie, eigenlijk niets over de feitelijke toestand van deze persoon. Voor het historische onderzoek naar slavernij volgen we het gebruik van de term door de koloniale staat. We onderzoeken in dit boek dus datgene wat de koloniale staat als slavernij definieerde.

Koloniale terminologie verhulde of normaliseerde bepaalde vormen van geweld en uitsluiting, en onze terminologie beperken tot de termen uit die tijd en met die bedoeling is daarom problematisch. De historische slavernij werd vergeelijkt door plantage-eigenaren, mensenhandelaren en hun overheden, door deze voor te doen als een vanzelfsprekende en natuurlijke status voor mensen van Afrikaanse afkomst. De termen ‘slaaf’ en ‘slaven’ wordt tegenwoordig vaak vervangen door ‘tot slaaf gemaakte’ om duidelijk te maken dat de formele juridische status alleen kon worden gehandhaafd door fysiek en psychisch geweld. Deze term zullen we in veel gevallen gebruiken, juist als het nodig is om de onderdrukkende activiteit van kolonisten en eigenaren te belichten.

Toch is de term ‘tot slaaf gemaakte’ problematisch. Het wekt immers de indruk dat het gaat om een voltooid proces, waarin een scheppende kracht iemand tot iets gemaakt heeft. Omdat het Nederlands geen aantrekkelijke alternatieven biedt, kiezen we er in dit boek voor om woorden uit het Surinaamse Sranantongo en het Caribische Papiamentu en Papiamentu te lenen. In deze talen is het gebruikelijk om te spreken van *katibo* of *katibu*, afgeleid van *captivo* (gevangene). Het Sranan gebruikt hiervoor geen meervoudsvorm, maar op de Caribische eilanden worden *katibun* en *catibon* gebruikt als meervoudsvorm. Ook in marrontalen zijn soortgelijke woorden gebruikelijk om de tijd van slavernij en hun voorouders in slavernij aan te duiden. Afhankelijk van de context zullen we deze woorden gebruiken, zoals we voor de (viering van de) wettelijke afschaffing van de slavernij ook de Sranan term *Keti Koti* gebruiken en voor vluchtelingen van de plantages naast de term *marron* ook *loweman* hanteren. *Friman* is de gebruikelijke term voor mensen die langs juridische weg van slavernij hun vrijheid hebben bereikt.

| 15

De cultuur van eigenaarschap was geracialiseerd. Op ieder terrein, van religie tot strafrecht, werd impliciet of expliciet raciaal onderscheid gemaakt. De erfenis van die cultuur is nog altijd aanwezig in onderlinge sociale verhoudingen en in taal. In dit boek willen we die culturele erfenis zo min mogelijk doorgeven, maar deze juist kritisch bespreken. Woorden die bedoeld zijn om raciaal verschil en hiërarchie uit te drukken, vermijden we.

Door activisme, zowel vanuit de Afro-Atlantische diaspora als vanuit voormalige koloniën, is de bestrijding van antizwart racisme een belangrijk punt geworden binnen de Verenigde Naties. Het eerdergenoemde Permanent forum voor mensen van Afrikaanse afkomst van de VN benadrukt dat de Afrikaanse diaspora geconfronteerd wordt met een specifieke vorm van uitsluiting en discriminatie. Koloniale ideeën over hiërarchieën tussen mensen op basis van hun afkomst zijn veelzijdiger dan dat. Het is dus mogelijk om een

keuze te maken tussen een onderzoek gericht op de bredere waaier aan discriminatoire ideeën die hun oorsprong vinden in koloniale verhoudingen, of het onderzoek toe te spitsen op antizwart racisme.

16 | Het geracialiseerde mensbeeld leidt nog altijd tot impliciete en expliciete vormen van discriminatie en uitsluiting. Volgens de *Monitor Discriminatie Regio Rotterdam 2023* zijn in 2023 169 meldingen van discriminatie gedaan in Dordrecht. Het grootste gedeelte daarvan omvat meldingen die bij de politie werden gedaan, waarvan veruit de meeste op grond van ‘herkomst/huidskleur’.¹⁶ Helaas lijkt er zelfs bij de politie Dordrecht sprake te zijn van racisme in combinatie met fysiek en verbaal geweld. In 2014 concludeerde de Nationale ombudsman dat de politie in Dordrecht buitensporig geweld had gebruikt bij de arrestatie van Quinsy Gario en Jerry Afriyie in 2011.¹⁷ De twee kunstenaars hadden bij de Dordtse sinterklaasintocht T-shirts gedragen met daarop de tekst ‘Zwarte Piet is racisme’. Dat de agenten zich gerechtigd voelden om de geweldloze actie met harde hand te beëindigen is een voorbeeld van ongelijke behandeling die haar oorsprong vindt in koloniale verhoudingen. Recenter, in 2020, werden een Zwarte man en zijn gezin racistisch toegesproken terwijl ze met geweld werden aangehouden.¹⁸ De stad is helaas geen uitzondering op het landelijke beeld, want in 2024 luidde de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme de noodklok over structurele discriminatie door de overheid en over racisme onder ambtenaren bij diverse ministeries.¹⁹

In de toespraak waarmee de Dordtse burgemeester namens het stadsbestuur excuses maakte voor de Dordtse betrokkenheid bij de trans-Atlantische slavernij, werd zoals gezien ook de doorwerking van dat verleden genoemd. Na de arrestaties in 2011 kwam het activisme tegen de racistische karikatuur zwarte piet in heel Nederland in een stroomversnelling. De weigering van brede delen van de samenleving om empathie te tonen voor de pijn en het verdriet van Zwarte Nederlanders

kan worden gezien als een symptoom van een onverwerkt koloniaal verleden. Na de arrestaties van 2011 plaatste een nieuwe generatie zelfbewuste Zwarte Nederlanders zich nadrukkelijk op de maatschappelijke voorgrond en eiste een plek in cultuur, media en wetenschap. Ook in Dordrecht werd daarna de verbinding tussen heden en verleden nadrukkelijker gezocht en werden er initiatieven genomen om tot een nieuw verhaal over de geschiedenis te komen.

De onderzoeksopdracht

In de Dordtse gemeenteraadsvergadering van 4 juli 2023 door het College toegezegd om een onderzoek te laten uitvoeren naar de rol van het slavernijverleden in de geschiedenis van Dordrecht. Door de historische rol van steden in de vroegmoderne geschiedenis van de Nederlanden ligt deze benadering voor de hand. Ook andere steden deden op deze manier onderzoek naar hun aandeel in de geschiedenis. Vaak kwamen deze onderzoeken voort uit initiatieven van burgers die stadswandelingen en bijbehorende stadsgidsen maakten waarin de koloniale dimensie van het gebouwde erfgoed en de historische bewoners werd gecatalogiseerd.²⁰ Daarna volgden ook onderzoeken in opdracht van stadsbesturen.²¹ Op provinciaal niveau lieten Friesland, Overijssel, Zeeland en Zuid-Holland hun aandeel in dit verleden onderzoeken.²² Deze onderzoeken zijn door de aard van het onderwerp vaak gericht op het handelen van bestuurders in Nederland en bieden niet vanzelfsprekend ook ruimte aan de perspectieven van degenen die het slachtoffer waren van hun handelen of zich er actief tegen hebben verzet. Vaak blijven deze perspectieven onderbelicht. In de onderzoeken naar het verleden van Rotterdam, Amsterdam en Utrecht werd echter ook het perspectief meegenomen van de *katibo* en degenen die zich hebben verzet tegen slavernij. Vaak gebeurde dat in losse hoofdstukken of kaders, en niet als integraal onderdeel